

rüyordu ve gayeleri Tlemsen'i ilhak etmek, sonra da saltanat iddîacılarına yardım ederek Abdülvâdîler'i bağımlı duruma getirmekti.

Abdülvâdîler, XV. yüzyılın başlarından itibaren varlıklarını sürdürmekle beraber bundan sonra iktidara hâkim olmadılar. Hafsîler'den Ebû Fâris (1394-1434) ve Osman (1435-1488), hânedanlarının geleneksel siyasetini takip ederek Tlemsen'e karşı başarılı seferler tertip ettiler ve Abdülvâdîler hânedanının başına kendi seçtikleri hükümdarları getirdiler. Abdülvâdîler'in iktidara sahip olamamaları, iç mücadeleler ve yabancıların bu devlet üzerindeki bitmeyen istekleri hânedanı çöktürdü ve son Abdülvâdî emîrleri Vahran'daki İspanyollar'a tâbi olmak zorunda kaldılar. Öte yandan Oruç Reis ile kardeşi Hızır Reis 1516'da Cezayir'i ele geçirdiler. Bir süre sonra hükümdarlığını ilân eden Oruç Reis, hâkimiyeti altındaki toprakları genişletmeye başlayarak 1517'de Tlemsen'i zaptetti. Bu durum karşısında İspanyollar'a sığınan Abdülvâdî Emîri III. Mûsâ (1517-1527), onlardan sağladığı kuvvetlerle Tlemsen'i geri almak üzere hücumla geçti. Oruç Reis şehri yedi ay müdafaa ettiyse de Cezayir'e gitmek için yaptığı çıkış harekâtı sırasında şehid düşünce (1518), Tlemsen Türkler'in elinden çıktı.

İspanyollar'ın Türkler'i Cezayir topraklarından çıkarmak için denizden yaptıkları harekât Hızır Reis (Barbaros Hayreddin) karşısında başarılı olmadı. Bu sırada İspanyollar'ın müttefiki III. Mûsâ karadan Cezayir'e yürüdü; ancak o da mağlûp oldu ve kaçmak zorunda kaldı. Hızır Reis, Avrupalı ve yerli düşmanlarına karşı dayanacak gücü olmadığından Osmanlılar'ın vesâyeti altına girdi. Hızır Reis'in bu hareketinden rahatsız olan Abdülvâdî ve Hafsî hükümdarları Cezayir halkını isyana teşvik ettiler. Fakat Hızır Reis, Abdülvâdîler'in saltanat çekişmelerinden faydalanarak II. Abdullah'ı (1527-1540) hükümdar yaptı ve böylece Tlemsen'i nüfuzu altına aldı. Ancak II. Abdullah'ın her yıl vermeyi taahhüt ettiği vergiyi ödemekten vazgeçip adına hutbe okutması üzerine, Hızır Reis onu tekrar itaat altına almak ve tam vassal hale getirmek zorunda kaldı. Nihayet Türkler, 1550 yılında Tlemsen'i ele geçirerek Abdülvâdî hânedanına son verdiler.

Abdülvâdîler çok zengin olmamalarına rağmen başşehir Tlemsen'i cami,

medrese ve saraylarla süslemişler, burayı önemli bir ilim ve ticaret merkezi haline getirmişlerdir (bk. TLEMSEN).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Kettâni v.dğr.), Beyrut 1406/1985, s. 13, 361, 385, 390, 403, 406, 415, 466; İbn Haldûn, *el-'İber*, Bulak 1284 — Beyrut 1399/1979, VII, 72-149; Hasan b. Muhammed el-Vezzân el-Fâsî, *Vaşû' İfrîkiyye* (trc. Muhammed Huccî—Muhammed el-Ahdar), Beyrut 1983, II, 7-10; Muhammed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-Hule'ü's-sündüsiyye fi'l-aḥbârî't-Tûnisîyye* (nşr. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Beyrut 1985, I, 599; Ali b. Ebû Zer' el-Fâsî, *ez-Zahîretü's-seniyye fi târihi'd-devleti'l-Merfîniyye*, Rabat 1972, s. 15, 25, 61, 65, 71-72, 75-76, 80-83, 89, 93, 101, 112, 115-116, 117, 121, 145-146; Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927, s. 57; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 367-369; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 134-143; B. Bel, "Abdülvâdîler", I, 101-102; Enver Ziya Karal, "Barbaros Hayreddin Paşa", *İA*, II, 311-315; Georges Marçais, "Merînîler", *İA*, VII, 763-766; a.mlf., "Abd al-Wâdids", *El²* (İng.), I, 92-94; Alfred Bel, "Tlemsen", *İA*, XII/1, s. 393-398; a.mlf., "Zeyânîler", *İA*, XIII, 544-545; A. Cour, "Abû Zayyân III", *El²* (İng.), I, 168; H. R. İdris, "Hafsids", *El²* (İng.), III, 66-69.

ERDOĞAN MERÇİL

ABDÜLVÂHİD el-CÜZCÂNÎ

(عبدالواحد الجوزجاني)

Ebû Ubeyd Abdülvâhid b.
Muhammed el-Cûzcânî

**XI. yüzyılda yaşayan müslüman
astronom ve matematikçi.**

Hayatı hakkında bilinenler, İbn Sînâ'nın (980-1037) yakın dostu ve öğrencisi olduğundan ibarettir. Buna göre, aralarında önemli bir yaş farkı bulunmaması ve dolayısıyla onun da X. yüzyılın sonları ile XI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olması gerekir. Cûzcân'ın, bugünkü Afgan Türkistanı'nda Murgab ile Amuderya arasında, halkın çoğunluğunu Türkler'in teşkil ettiği bir bölge olması, el-Cûzcânî nisbesini taşıyan Abdülvâhid b. Muhammed'in de dostu İbn Sînâ gibi Türk asıllı olabileceğini kuvvetli bir ihtimal olarak akla getirmektedir.

Abdülvâhid el-Cûzcânî'nin ilim âlemine yaptığı en büyük hizmet, İbn Sînâ'nın *Kitâbü's-Şifâ*' adlı eserini ve bu eserin mukaddimesinde yer alan filozofun otobiyografisini tamamlamış olmasıdır. Esere eklediği önsözden İbn Sînâ'nın hayatı hakkında geniş bilgi elde edilmekte, ayrıca onun notlarını kendi-

sinin kitap haline getirdiği ve eksik yerlerini de tamamladığı öğrenilmektedir. Kıftî, İbn Ebû Usaybia, Beyhakî ve Şehrezûrî gibi biyografi yazarları, İbn Sînâ hakkında verdikleri bilgileri Cûzcânî'den naklettiklerini belirtmektedirler. Beyhakî'nin *Tetîmmetü Şivânî'l-hikme*'de açıkladığına göre Cûzcânî, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*' adlı kitabından başka *en-Neccât*'ı ile *er-Risâletü'l-'alâ'iyye*'sinin de sonlarına matematik ilimleriyle ilgili birer bölüm eklemiştir, ayrıca *el-Kânûn*'un zor anlaşılır yerlerini de şerhetmiştir. Yine Beyhakî, İbn Sînâ'nın *Hay b. Yağzân* adlı risâlesini de şerhettiğini, ayrıca *Kitâbü'l-Hayevân* adlı Farsça bir eser kaleme aldığını ve bu eserin bir nüshasının o çağda Nisâbur Nizâmiye Kütüphanesi'nde mevcut olduğunu bildirmektedir.

Cûzcânî'nin bugüne yalnız iki eseri intikal etmiştir. Bunlardan *Kitâbü Keyfiyyeti'l-eflâk*, gezegenlerin birbirlerine kıyasla yerlerini inceleyen ele geçmemiş bir eserinden bizzat kendisinin yaptığı bir özetdir ve üç ayrı nüshası bulunmaktadır (Oxford, Bodleian Library, Thurston 3, Marsh 720; Leiden, Oriental, nr. 174/2). Ayrıca bu eser Kutbüddin eş-Şîrâzî tarafından da *Fe'altü felâ telûm*'ün içinde özetlenerek ictibas edilmiştir (Tahran, Meclis-i Şûrâ, nr. 3944-63). Diğer eseri *Hilâsu terkibi'l-eflâk* adını taşımaktadır (Meşhed, nr. 5593/9). Bugün bu kitabın müstakil bir telif olmayıp Fergânî'nin *Kitâbü'l-Cevâmî*' adlı eserine yazılmış bir şerh olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. İbnü'l-Heysem'in çağdaşı olan Abdülvâhid el-Cûzcânî de *Kitâbü Keyfiyyeti'l-eflâk*'te, onun gibi fakat ondan müstakil olarak Batlamyus'un sistemini incelemiş ve o da konuya çözüm getirememiştir. Bununla beraber İbnü'l-Heysem'den farklı biçimde, Batlamyus'un hatalarını ihtiva etmeyen kendine ait bir sistem kurmaya çalışmıştır. Ancak sonuçta ortaya koydukları, onun da "equant problemi"ni tam anlayamadığını göstermektedir.

Eserlerinde Cûzcânî'den bahseden ve çalışmalarından alıntılar yapan Kutbüddin eş-Şîrâzî, her ne kadar onu şiddetle eleştirmiş, görüşlerini geçersiz ve "çok büyük apaçık yanlışlıklar" şeklinde nitelemişse de Cûzcânî'nin İslâm astronomi tarihinde önemsiz sayılamayacak bir yere sahip olduğu şüphesizdir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve Nasîruddin et-Tûsî'nin *Risâle-i Şî Faşl*'ı ile Çağmîni'nin *el-Mülâhhas fi'l-*

hey²'esine birer açıklama ve usturlabın kullanılışı üzerine bir kaside yazmış olan Abdülvâhid b. Muhammed ile Abdülvâhid b. Muhammed el-Cüzcanî'yi karıştırmamak gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *Tetimme-i Şivânî'l-hikme* (nşr. Muhammed Şâfi'), Lahor 1351, s. 93-95; H. Suter, *Mathematiker*, Leipzig 1900, s. 172-173; Storey, *Persian Literature*, London 1970-72, II/1, s. 3; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, II/2, s. 1008; III, 1530; Sezgin, *GAS*, VI, 276-277, 280-281; Mehdî Muhakkık, *Şerhu'l-İlahiyyât min Kitâbi's-Şifâ* [Molla Mehdî Nerâkîl, Tahran 1365 hş./1986, Giriş, s. 1-4; G. Saliba, "İbn Sinâ and Abû 'Ubayd al-Jüzjânî: The Problem of the Ptolemaic Equant", *Mecelletü't-Târîhî'l-ʿulamî'l-ʿArabiyye*, IV/2, Halep 1980, s. 376-380.

SARGON ERDEM

ABDÜLVÂHİD el-MERRÂKÜŞÎ

(عبدالواحد المراكشي)

Ebû Muhammed Muhyiddîn
Abdülvâhid b. Âlî et-Temîmî
el-Merrâküşî

(ö. XIII. yüzyılın ortaları)

Mağrib ve Endülüs tarihinin
ana kaynaklarından olan
el-Muʿcib fî telhîşî aḥbârî'l-Mağrib
adlı eserin müellifi.

7 Rebülâhîr 581'de (8 Temmuz 1185) Merakeş'te doğdu. Küçük yaşta tahsil için Fas şehrine gitti ve orada Ebû Bekir Muhammed b. Zühr ile filozof İbn Tufeyl'in oğlu Bekir b. Tufeyl gibi meşhur kişilerle tanıştı. Endülüs'e geçip bir müddet İşbiliye ve Kurtuba'da kaldı ve devrin meşhur âlimlerinin derslerine devam etti. Bir ara Merakeş'e döndü (1213); ardından tekrar İşbiliye'ye giderek arkadaşı Muhammed b. Fazl'ın aracılığıyla Vali İbrâhim b. Ebû Ya'kûb el-Mansûr'un hizmetine girdi. Bu vesileyle Mağrib ve Endülüs'ün ileri gelen devlet adamlarıyla görüşme imkânı buldu. 1222'de Mısır'a, oradan da Hicaz, Şam ve Bağdat'a gitti. Bağdat'ta Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın vezirinin teşvikiyle *el-Muʿcib fî telhîşî aḥbârî'l-Mağrib* adlı eserini yazmaya başladı (621/1224).

Mağrib ve Endülüs tarihinin ana kaynaklarından biri olan *el-Muʿcib*, müellifin hâtıralarına ve olaylara şahit olan kişilerin ifadelerine dayanması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Abdülvâhid, Endülüs'ün fethinden (92/711) itibaren 667 (1269) yılına kadar meydana gelen olayları anlatan eserini kale-

me alırken, fetihten Muvahhidler Devleti'nin kuruluşuna kadar olan kısım için, Endülüs tarihçisi Humeydî'nin eserlerinden ve özellikle *Cezvetü'l-muktebis* adlı kitabından faydalanmıştır. Mülûkût-tavâif hakkında geniş bilgi veren *el-Muʿcib*, R. Dozy tarafından İngilizce tercümesi ve bir girişle birlikte yayımlanmış (*The History of the Almohades*, Leiden 1847, 1881), daha sonra E. Fagnan eseri Fransızca'ya çevirmiştir (*Histoire des Almohades*, Alger 1893). Eser, Dimaşk (1324), Fas (1938) ve Kahire'de de (1324, 1332, 1949, 1963) neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, *Muʿcem*, II, 1724-1725; M. Şemseddin [Günaltay], *İslamda Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 257; Brockelmann, *GAL*, I, 392-393; *Suppl.*, I, 555; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1733; *Hediyyetü'l-ʿarifîn*, I, 635; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 326; Kehâle, *Muʿcemü'l-müʿellifîn*, Dimaşk 1376-80/1957-61 — Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi't-türâsî'l-Arabî), VI, 210; Abbas el-Cerrârî, *el-Emrû's-şâʿir Ebû'r-Rebt' Süleyman el-Muvahhidî*, Rabat 1404/1984, s. 87; Abdurrahman Utbe, *Maʿa'l-Mektebeti'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 213-214; H. İbrâhim Hasan, *İslâm Tarihî* (trc. İsmail Yiğit v.dğr.), İstanbul 1986, VI, 285-287; A. Cour, "Abdülvâhid", *IA*, I, 102; E. Lévi — Provençal, "ʿAbd al-Wâhid al-Marrâkushî", *Elʿ* (İng.), I, 94.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ABDÜLVÂHİD b. MUHAMMED

(عبدالواحد بن محمد)

(bk. EBÜ'L-FEREC eş-ŞİRAZÎ).

ABDÜLVÂHİD er-REŞİD

(عبدالواحد الرشيد)

Ebû Muhammed Abdülvâhid er-Reşîd
b. İdrîs el-Me'mûn b. Ya'kûb
(ö. 640/1242)

Muvahhidler Devleti hükümdarı
(1232-1242).

615'te (1218) Habâbe adlı bir câriyeden doğdu. Babası İdrîs el-Me'mûn, 1233 yılında taht iddiacılarından Yahyâ b. Nâsır'ın eline geçmiş olan Merakeş üzerine yürüdüğü sırada ölünce, annesi onun ölümünü gizleyerek ordunun nüfuzlu kumandanlarından Kânûn b. Cermûn es-Süfyânî, Şuayb b. Vakârit el-Heskûrî ve hristiyan birliklerin kumandanı ile anlaştıktan sonra, on dört yaşındaki oğlu Abdülvâhid'i er-Reşîd unvanıyla hükümdar ilân ettirdi (18 Ekim

1232). Ordu ve devlet erkânının desteğiyle tahta geçen Abdülvâhid süratle Merakeş üzerine yürüdü ve Yahyâ b. Nâsır'ı mağlûp ettikten sonra Kâdî Ebû Muhammed'in gayretleri sayesinde fazla bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi. Habâbe, kumandanların oğlunu desteklemelerine karşılık, ele geçirebilirlerse Merakeş'i yağmalamalarına müsaade edeceğine söz vermişti. Fakat Abdülvâhid de halka şehri teslim ettikleri takdirde mal ve can güvenliklerinin teminat altında olacağına dair söz verdiği için, kumandan ve askerlere yağmadan bekledikleri kazanca karşılık 500.000 dinar ödemek zorunda kaldı.

Abdülvâhid tahta geçtiğinde tam bir çöküş içinde olan devleti eski haline getirmek üzere bazı teşebbüslerde bulundu. Önce bütün Muvahhidler'in desteğini kazanmak için hutbelerde Mehdî b. Tûmert'in adını zikretmeye başladı. Mehdî'nin koyduğu, fakat babasının kaldırdığı vergileri yeniden koydu. Abdülvâhid Merakeş'te yönetime hâkim olduktan sonra Benî Hûd tarafından İşbiliye'den kovulan Ömer b. Vakârit el-Heskûrî de onun hizmetine girdi. Ancak bir müddet sonra Abdülvâhid'e karşı açıkça cephe alarak Yahyâ b. Nâsır adına davette bulunmaya başladı ve bazı Muvahhid kabilelerini de yardıma çağırdı. Bunun üzerine Abdülvâhid, damadı İdrîs'i başşehirde bırakıp Yahyâ'ya karşı harekete geçti ve Sicilmâse'de onu bozguna uğrattıktan sonra geri döndü. Yahyâ'ya katılmış olan Saîd b. Zeke-riyyâ kumandasındaki Muvahhidler de tekrar ona bağlılık arzettiler (631/1233-34). Ömer b. Vakârit daha sonra Hlotlar'ın reisi Mes'ûd b. Humeydân'ı Abdülvâhid'e karşı kışkırttı. O da bunu haber alınca bir komplo hazırlayıp Mes'ûd'u önde gelen yirmi beş arkadaşıyla birlikte öldürttü. Hlotlar Yahyâ b. Humeydân'ın başkanlığına isyan ederek Yahyâ b. Nâsır'ı tahta geçirmek için Merakeş'i muhasara ettiler. Şehirde erzak tükenince Abdülvâhid Sicilmâse'ye kaçtı. Yahyâ da şehri zaptedip yağmaladı (632/1234-35). Aynı yıl Cenevizliler Sebte'yi (Ceuta) kuşattılar ve 400.000 dinar haraç aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdılar. Abdülvâhid 633'te (1235-36) Sicilmâse'den Merakeş'e hareket etti, Yahyâ'yı mağlûp ederek şehre girdi. Daha sonra intikam almak için Hlotlar'ın üzerine yürüdü ve Fas'a kadar geldi. Bu sırada Yahyâ b. Nâsır Araplar